

RÉDEI KÁROLY

Belső és külső innovációk a votják nyelvben *
(Adalékok a Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolataihoz)

The paper is concerned with grammatical innovations in Votyak since the end of the Proto-Permic period. These are of two kinds: (1) internal innovations, i.e. changes that involve the restructuring of the system or some of its subsystems; (2) external innovations, i.e. changes due to contact with another language. Innovations of both kind affect the phonology, the morphology and the syntax of the language. The grammatical system of Proto-Permic is relatively well known. Thus the internal and external innovations of Votyak are not difficult to reconstruct with reference to that grammatical system.

1. Bevezetés

1.1. A finnugor alapnyelv kora a Kr. e. a 3. évezred végéig tartott. Ekkor az alapnyelv két ágra szakadt: finn-permi és ugor ágra. A finn-permiek együttélése viszonylag rövid ideig tartott: a Kr. előtti 2. évezred közepén a FP ág kettévált: a Volga két partján lakó finn-volgaiakra – nyugaton az Oka, keleten a Vjatka folyóig – és a Volgától jóval keletebbre, a Vjatka és Káma folyók tájékán megtelepedett permiekre. A finnugrisztika összefoglaló kézikönyvei e népcsoport esetében lényegében ilyen történelmi háttérrel számolnak (l. pl. Hajdú 1962: passim). A finn-volgai egységet másképp látom, mint a finnugrisztika standard kézikönyvei. Véleményem szerint a finn-volgai egységbe a finnségi nyelvek, a lapp és a mordvin nyelv elődei tartoztak. A cseremisz nem csupán földrajzilag, de nyelvi tekintetben is közbülső helyet foglalt el a permiek és a finn-volgaiak között.

Az őspanmi kor utolsó századaiban (a Kr. u. 8–9. századokban) kezdődött el az őspanmi népnek a Volga középső folyása vidékére, a Kazány és a Kujbisev közötti területre betelepült volgai bolgárokkal (bolgár-törökökkel, Magna Bulgaria lakóival) való kapcsolata. Az érintkezés eredménye 22 bolgár-török jövevényszó az őspanmiben és a mai permi nyelvekben (Rédei – Róna-Tas 1972: 281–298, 1975: 31–32). E kapcsolatok népmozgásokkal is jártak: ekkor a vot-

* A 10. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson (2005. augusztus 15–21.) oroszul elhangzott előadás bővített magyar nyelvű változata.

jákok mai lakóhelyüktől kissé nyugatabbra, valamint a Vjatka torkolatától nyugatra és keletre, továbbá a Káma alsó folyásának jobb partján laktak. Az ősspermi kor utolsó századaiban a votjákoktól északra telepedtek meg a zürjének. A zürjének és permjákok elődei bolgár-török nyomásra északra, mai hazájukba költöztek (Rédei – Róna-Tas 1973: 296–298; Kel'makov 2002: 85–87). A zürjéneknek új hazájukba, északra költözése után tovább folytatódott a zürjénstől immár elkülönülten élő votjákoknak a bolgár-törökkel való érintkezése. Ennek nyelvi lecsapódása a bolgár-török (csuvas) jövevényszavak viszonylag nagy száma a votjában: számuk Wichmann (1903) szerint 150, Tarakanov (l. Kel'makov 2002: 86) szerint 190 körül mozog.¹ A votjákok tehát 1236-ig a bolgár birodalomban éltek. 1236-ban a keletről Európába zúduló mongolok („tatárjárás”) szétzúzzák Magna Bulgariát. A tatárok uralma 1552-ig tartott. A votják–tatár nyelvi kapcsolatok 1389 szóval gazdagították a votják nyelvet (Csúcs 1990b: 56). 1552-ben IV. Iván cár legyőzi a tatárokat, s ezzel a kazányi tatár kánság és a votjákok területe az orosz birodalom részévé válik. A votják nyelv szókincsére gyakorolt orosz hatást helyszűke miatt itt még érin-tőlegesen sem tárgyalom.

1.2. Dolgozatomnak nem célja a votják nyelv különböző jövevényszó-rétegeinek a bemutatása. A fentiekben csupán utalásokat tettem a szókincset ért változásokra. Munkámban az ősspermi kor vége óta a votják nyelvi rendszerben végbement változásokkal (innovációkkal) foglalkozom. Ezek kétfélek lehetnek: 1) belső innovációk, vagyis olyan változások, amelyek a nyelvi rendszer vagy annak egy részrendszerének átrendeződése során jöttek létre; 2) külső innovációk: idegen, ám egymással kontaktáló nyelvek hatására keletkezett változások. Mind a két esetben az innovációk kiterjednek a hangtan, az alaktan és a mondatn sikkjaira. Az ősspermi alapnyelv grammatikai rendszerét viszonylag jól ismerjük (vö. Rédei 1988: 351–394). Ily módon a votják nyelvtan belső és külső innovációit ezen kiindulásul szolgáló alaprendszerhez való viszonyítások, levezetések révén jól fel tudjuk tární.

2.1. Hangtan, hangsúly

A finnugor alapnyelvben a hangsúly az első szótagra eshetett. Az ősspermiben ún. szabad hangsúly uralkodott, vagyis bármelyik szótag lehetett hangsúlyos az értelem megváltozása nélkül. Ilyen hangsúlyviszonyok vannak a zürjén nyelv északi nyelvjárásaiban ma is: *mu•ngni* ~ *mung•ni* ~ *munęni* 'mennek'. Általában

¹ Wichmann és nyomában mások is csuvas jövevényszavakról beszélnek a votjában. Igaz, a mai csuvasok a bolgár-törökök leszármazottai. Mégis helyesebbnek tartom a bolgár-török terminust használni, mivel a votjakkal és a zürjénkel kapcsolatba került bolgárok a csuvasoktól (és bolgár elődeiktől) jóval keletebbre laktak.

az a tendencia figyelhető meg, hogy az első szótagot hangsúlyozzák (Rédei 1978a: 58, 1978b: 73). A permjék nyelvjárások hangsúlyviszonyaira vonatkozóan l. Rédei 1978c: 411, 473).

A bolgár hatás előtt minden bizonnyal első szótagi hangsúlyozás lehetett a votjákban és a votják alapjául szolgáló őspermi nyelvjárásokban is. Ma a főhangsúly tatár hatásra az utolsó szótagra esik. Pl. *ad'ami* 'ember', *ludj•n* 'mezőn'; ugyanígy van a régi orosz jövevényszavakban is, pl. *mašina* 'gép', *šapka* 'sapka'. A legújabb orosz jövevényszavak megőrzik az átadó nyelvi hangsúlyt, pl. *tra•ktor* 'traktor', *ko•smos* 'kozmosz'.²

Kivételek:

- 1) A felszólító mód e. sz. 2. személyében a hangsúly az első szótagon van: *pu•ktj!* 'lege', *dj•šetski!* 'lerne!'.
- 2) Az imperativus tagadó alakjaiban a főhangsúly vagy a tagadó igére, vagy a főige első szótagjára esik: *e•n ljžžj!* ~ *en lj•žžj!* 'lies nicht!'.
- 3) Az indicativus tagadó alakjaiban a főige első szótagja hangsúlyos: *uz u•čke* 'sie schauen nicht', *ej a•žžj*; 'ich sah nicht'; emellett *ej ažžj* is létezik.
- 4) A reduplikált melléknevek esetében az első tag hangsúlyos: *go•rd-gord* 'igen piros'.
- 5) Bizonyos névmásoknál ingadozást figyelhetünk meg: *va•nmj•z* ~ *va•nmjz* 'mind, valamennyi', *ko•t-ki•n* ~ *ko•t'-kin* 'mindenki', *no-mj•r* ~ *no•-mjř* 'semmi', *olo-ki•n* ~ *o•lokin* 'valaki'. Ehhez vö. Perevoščikov 1962: 47–48. – A mai votják hangsúlyozási rendszer tatár hatásra keletkezett (a tatár hangsúlyozásra vonatkozóan l. Poppe 1963: 14, Kurbatov et al. 1969: 99).

2.1.1. Konzonantizmus

1) Orosz hatásra keletkezett új fonémák: *f*, *χ*, *c*, *ř*, pl. *flag* 'zászló', *χalat* 'köpeny, köntös', *cirk* 'cirkusz', *podřad* 'sorjában, egymás után'. A *c* morféma-határon eredeti szavakban is előfordul: *kuckj-* < *kutskj-* 'kezd' (vö. *kutj-* 'megragad, vesz'). Csak orosz jövevényszavakban a *p*, *b*, *m* fonémáknak jésített allo-morfjai is vannak: *p*, *b*, *m*, pl. *pervokla•ssnik* 'elsőosztályos', *běše•da* 'társalgás', *mex* 'suba'. A *k*, *g* palatoveláris zárhangoknak néhány nyelvjárásban jésített allo-fonjai is (*k*, *g*) lehetségesek: pl. *ki* 'Hand', *kec* 'nyúl', *gid* 'istálló' (Perevoščikov 1962: 10, 24, 28).

2) Egyes nyelvjárásokban (Kruglovo, Sosma) a *ć*, *ž* affrikátákból *t* és *d* fejlődött: *čas* ~ /> *tas* 'óra; Stunde, Uhr', *žuč*, *žuč*, *d'us* 'orosz'. Ez a hangváltás is tatár hatásra keletkezett (Perevoščikov 1962: 30).

² Ha külön nem utalok rá, akkor a votják példák kéziratossá, „Wotjakische Grammatik” című munkámból valók.

3) Ugyancsak tatár hatással magyarázható a $j > d'$ változás is: az eredeti j helyén a déli nyelvjárásokban d' jelentkezik: *jil* ~ /> Uf. *d'ıl*, MU *d'ıw*, K *d'ıl* 'csúcs'; *jē* ~ /> Uf. *d'ē*, K *dü* 'jég'; *jir* ~ /> Uf. *d'ır*, MU *d'ır*, K *d'ır* 'fej' (Perevoščikov 1962: 46). A cser $j > d'$ hangváltozás szintén tatár hatásnak köszönheti létrejöttét, pl. cser. *U jodam*; JO K *jadam* ~ P Bjp M MK CÜ *d'odam* 'kér, kérdez' (~ zürj. *jual-*, *juval-*, votj. *jual-*, *d'ual-* 'ua.') (Berczki 1983: 212, 2005: 17–18).

4) Az ősvotják szókezdő $*r$ -ből $ž$, jésített mássalhangzók előtt pedig $ž$ lett. A szóeleji r eltűnése a votjában tatár hatással magyarázandó; ebben a pozícióban ugyanis a tatár – a többi török nyelvhez hasonlóan – nem ismeri az r hangot. Pl. votj. Sz. *žujı*, K *žujā*, *žujā*, G *žuj* 'Moos' ~ zürj. Sz. *roj* 'Baumflechte', FSz. *roj* 'древесный мох...', votj. Sz. *žicı*, K *d'žučē*, *žoči*, (Wichm.) G *žicı*, *žicı* 'Fuchs' ~ zürj. Sz. P. *ruć*, KP *ruć* id.; votj. G B *žit*, Sz. MU MJ *žit*, Uf. *žit* 'Abend' ~ zürj. V Sz. Lu. I Ud. P *rijt* 'Abend, abends'. Szókezdeten az r az újabb jövevényszavakban fordul elő, pl. Sz. M J MU *urobo*, I B *robo* 'Bauernwagen' (< csuv.); G *rodña*, *rodña*, B *radña* 'Verwandter' (< or.); Sz. *rad*, *ırad*, K *arād* 'sor, rend; Reihe, Ordnung, Regel' (< or.); K *rakmat*, *arākmāt* 'köszönet, hála; Dank' (< tat. < arab).

5) Egyes tatár hatásnak kitett votják nyelvjárásokban (Bess., Kukmor stb.) a g , k , t , d , l , m , n , j mássalhangzók helyén gégezárlhang (glottal stop) jelentkezik. Jele: $ʔ$. Pl. *toʔmaškıni* < *todmaškıni* 'Bekanntschaft machen', *uʔ mın* < *ug mın* 'ich gehe nicht', *lıʔ ka* < *lık-ka* 'komm her!', *eʔ berd* < *en berdı* 'weine nicht!', *vaʔka* < *vaj-ka* 'bring her, gib her!', *veʔle* < *vetle* 'jár', *žęʔvilın* < *žęk vilın* 'az asztalon'. Ez a votják nyelvészeti szakirodalomban gamzának nevezett jelenség a délnyugati nyelvjárásokra jellemző. Ezenkívül a Volga–Káma vidék nagy területén el van terjedve (a cseremiszen és a mordvinban is). Ezekben a nyelvekben tatár hatással van dolgunk. A gamza (*hamzah*, Poppe 1963: 9) – avagy glottal stop – a tatárban arab jövevényszavakon keresztül honosodott meg (Kel'makov 1998: 100–102).

6) A zárhangok „zöngétlen – zöngés” oppozíciója ($p : b$, $t : d$, $k : g$) abszolút szóvégi helyzetben néhány nyelvjárásban – nyilván orosz hatásra neutralizálódik: *šut* (< *šud*) 'Glück' ~ *šudo* 'glücklich', *žak* (< *žag*) 'Kehricht, Schmutz' ~ *žageš* 'schmutzig', *kap* ~ /< *kab* 'Leisten'. A déli periférikus nyelvjárások egy részében abszolút szóvégen a zöngés szibilánsok is zöngétlenné válnak: *uš* < *už* 'Arbeit', *vus* < *vuz* 'Ware', *luš* (*luć*) < *luž* (< *luž*) 'Bremse'.

7) Orosz jövevényszavakon keresztül meghonosodtak bizonyos szóeleji mássalhangzó-kapcsolatok: *traktor* 'traktor', *krovat* 'ágy'. Szórványosan ugyan, de ilyenek ma eredeti szavakban is előfordulnak; *slal* < *sılal* 'só', MU *skāw* < *ıskal* 'tehén', *krež* < *kirež* 'Gußli; ein harfenähnliches Saiteninstrument', *tros* < *tıros* 'sok'.

2.1.2. Vokalizmus

Első szótag. Néhány nyelvjárásban (pl. Šošma) az *i/i*, *u/ü* magánhangzók a hangsúlytalan első szótagban redukálódnak, pl. *kītīn* > *kītīn* 'hol', *mīnizi* > *mīnizi* 'elementek', *šures* > *šures* 'út'. Bizonyára redukció előzte meg az *i* (> *î*, *ə*) kiesését is az első szótagban: *sīlal* > **sīlal* > *slal* 'só', *duriñci* > **duriñci* > *driñci* 'darázs'. A magánhangzók redukálódása bizonyára tatár hatásra történt.

A Volga-Káma vidékéhez négy finnugor (mordvin, cseremisiz, votják, zürjén) és három török (tatár, baskír, [bolgár-török ~] csuvas) nyelv tartozik. A terület nyelvei között bonyolult érintkezés mutatható ki, amely a nyelv különböző síkjain számos közös eredményhez vezetett. A bolgár-török-permi, tatár-votják kapcsolatokról l. az 1. pont alatt. A bolgár-török (~ csuvas)-cseremisiz érintkezésre vonatkozóan l. Bereczki 1983: 207 kk., 1984: 307 kk. A Kr. e. I. évezred elejétől kezdve az őspermiek egy évezreden át gyakoroltak hatást a cseremiszekre. A mongolok (tatárok) elől menekülő cseremiszek rátelepedtek a votjákok délnyugati szárnyára. A cseremiszek és votjákok közötti kölcsönhatás a Vjatka folyó medencéjében napjainkig tart (Bereczki 1983: 207 kk.)

A terület magánhangzó-rendszere nagy hasonlóságot mutat. A kölcsönhatás eredményeképpen végbement főbb hangváltozásokról az alábbiakban röviden (szinte csupán utalásszerűen) szólok.

Az egyik közös hangváltozás a magánhangzók zártabbá válása: cseremisiz: FU **a* > cser. *o*, *u*; FU **o* > cser. *u*; FU **ä* > cser. *e*, *i*; FU **e* > cser. *i* (l. Itkonen 1953–1954: 185 kk., 250–254, Bereczki 1994: 65 kk.). Zürjén-votják: FU **a* > zürj. *o*, *o*, votj. *u*; FU **a* > zürj.-votj. *u*; FU **o* > zürj. *o*, *o*, votj. *u*; FU **a* > zürj.-votj. *u*; FU **ä* > PP *ó* > zürj. *g*, votj. *o*, *a*; FU **ä* > zürj.-votj. *i* (szórványosan) (l. Itkonen 1953–1954: 264 kk., 322–326; Rédei 1968: 35–45, 1969: 130–141, 1988: 364 kk.). L. még Lytkin 1964: passim. – Az itt idézett szerzőktől meglehetősen eltérő – véleményem szerint – nemegyszer téves képet fest a permi vokalizmusról Csúcs Sándor „A permi vokalizmus története” című dolgozatában (Csúcs 2000: 3–63). Tatár: köztör. **ä*, **e* > tat. *i*, köztör. **o* > tat. *u*, köztör. **ö* > tat. *ü* (Csúcs 1990b: 44).

A terület valamennyi nyelvére jellemző, hogy az eredeti felső nyelvállású teljes magánhangzók redukálttá váltak. A redukált terminus hagyományos elnevezés, csak az *ə*, *ə* esetében helyénvaló. Az *ĩ*, *ũ* hangokat helyesebb túl rövideknek (zu kurz, überkurz, сверхкраткий) hívni (vö. Bereczki 1983: 212 kk., 1994: 65 kk.). A hagyományt követve a következő redukált magánhangzókkal számolhatunk: cseremisiz *ĩ*, *ũ*, *ə*, *ə*, a votjában redukált magánhangzó (*ə*, *ə*) csupán „a tatár hatásnak erősen kitett északnyugat baskíriai Tatyšly kerületben” fordul elő (Bereczki 1983: 212–213). A zürjénben a PP **ü* (**j*) hangra visszavezethető KP *ə* (*ʌ*) tekintendő redukált magánhangzónak (vö. Itkonen

1953–1954: 299, Rédei 1988: 372). Csuvas (virjal) *ű, ű, ə, ə*, tatár *ű, ű, ə, ə*. (L. még Rédei – Róna-Tas 1972: 292–295.)

Poppe (1963: 8–10) a tatár redukált magánhangzók jelölésére a következő grafémákat használja: *o* (= *ö*), *ö* (= *ő*), *e* (= *ə*), *i* (= *ï*). A redukált magánhangzók jelölésére még a következő megoldások fordulnak elő: *ű, ű, ě, ə, ə, ə, ě, ě* (l. Csúcs 1990b: 11).

Fentebb szoltam arról, hogy a Volga–Káma-vidék nyelveinek közös vonása a magánhangzók zártabbá válása. Ez a hangváltozás a tatár nyelv alsó és középső nyelvállású magánhangzóinál zavartalanul érvényesült: *ä, *e > *i*, *o > *u*, *ö > *ü*. A felső nyelvállású magánhangzók (*ï, i, u, ü*) már nem válhattak zártabbá, ennél fogva ezek redukálódtak: *ə, ə, ű, ű*. A redukció fonetikai kísérő jelensége a nyíltabbá válás volt. Ily módon bizonyos fenntartásokkal így is jelölhetjük őket: *ő, ő, ə, ə*. A Poppe (1963: 8–10) és Csúcs (1990b: 11, 44 kk.) által alkalmazott *e, o, ö, i* írásmód viszont azért helytelen, mert elfedi, sőt meghamisítja a tatárban lezajlott zártabbá válási folyamatokat. Nem fogadható el az a vélekedés (Csúcs 1990b: 11), hogy a redukálódásnak nincs fonemikus jelentősége a tatárban.

Nem-első szótag:

1) Az őspermi és a zürjén nem-első szótagi magánhangzókhoz viszonyítva (PP *a, *i, *ε > korai votj. *a, i, e*, zürj. *a, i, e*) az egyetlen belső innováció a votjákban az *a* > *o* hangváltozás: a) szótövekben: *kuso* < or. *koča* 'kasza'; b) igei személyragban *mjiniško* 'megyek', *mjno* 'menni fogok'; c) *o* melléknévképző: *šinmo: lijz s.* 'kék szemű', *ćorigo* 'halas', *pudo* 'marha' (~ zürj. *poda* 'gyalogos; marha').

2) A FU nem-első szótagi (szóvégi) *a, *ä, *e magánhangzóból fejlődött őspermi *i/*i folytatói a permi nyelvekben: a) zürj.-votj. *∅* (apokópa): zürj.-votj. *nim* 'név'; b) zürj. *∅* ~ votj. *i*, Bess. *ï*, K *ə*: zürj. *giz* (*gizj-*) 'köröm, karom' ~ votj. *gizj*, Bess. *gizj*, K *gəzə* 'ua.'; c) zürj.-votj. *i/i* (mássalhangzó-kapcsolat után): zürj. *tašti* 'Schüssel, Schale, Tasse' ~ votj. *tuštj* 'ua.' (l. Lakó 1934: 3 kk., A. Molnár 1974: 5 kk.).

Ami a végvokálisok lekopását, ill. megőrződését illeti, nagyon gyakoriak az ingadozások a votjákban, pl. G *mijj* ~ *mij* 'Biber' (~ zürj. *moj* 'ua.'). Különösen gyakori az ingadozás az igei esetekben: a) magánhangzó vagy egyszerű mássalhangzó: Sz. *si-* 'essen', M *šu-* 'sagen', M MU *mjini-* 'gehen'. b) Vokális vagy egyszerű mássalhangzó után a szóvégi magánhangzó a déli és délnyugati nyelvjárásokban gyakran megmaradt; a többi nyelvjárásban (G Uf. Bess.) ez a típus ritkán fordul elő. Pl. MU *pižj-* 'braten', MU *dumj-* 'binden', MU *potj-* 'hinausgehen', K *kutə-* 'halten', Bess. *vidj-* 'zu Bett gehen', Bess. *etj-* 'rufen'. c) Mássalhangzó-kapcsolat után a végvokális általában megmarad: Sz. *pijtj-* 'hineinführen', M *baštj-* 'nehmen', G *vetlj-* 'gehen', K *pottə-* 'hinaustragen'.

Néhány nyelvjárásban az infinitívus végmagánhangzója (*i*) hiányzik: *gožtijnj* ~ *gožtjn* 'schreiben', *malpanj* ~ *malpan* 'denken'.

A nem-első szótagi vokalizmusban végbement hangváltozások a votják nyelv külön életébe tartoznak. Ezek tehát idegen hatás nélkül a belső innovációk körébe sorolandók.

2.2. Alaktan

2.2.1. Tatár jövevényszavakon keresztül meghonosodtak egyes tatár képzők a votják nyelvben. Ezek egytől-egyig főnévképzők. Lássuk őket: *-ci*, *-či* (többnyire foglalkozást jelentő főnevek); *kebitci* 'Schmied' (*kebit* 'Schmiede'); *vuzci* 'Kaufmann' (*vuz* 'Handel, Handelsware'), *ašal'ci* 'зубровник, сентперже, мариа-fü (Hierochloe), ein breitblätziges, duftiges Gras'; К *vu-koči* 'Müller' (*vu-ko* 'Mühle'). Vö. tat. *тимерче* 'кузнец' (*тимер* 'железо'), *язучы* 'пишущий, писатель' (*язу* 'писать').

-lijk (elvont főnevek képzésére szolgál): *луонлык* 'возможность', *тодонлык* 'значение'. Vö. tat. *-лык*, *-лек*: *утынлык* 'дровяник', *берлек* 'единство'.

-nerge (becsmérlést kifejező főneveket képez): *вал-нерге* 'лошаденка', *корка-нерге* 'избенка', *пальто-нерге* 'пальтышко'. Vö. *nerge* 'Reihe, Ordnung' (< tat. < óbulg. *nerge* 'обычай, обряд, подобье').

(Alatyrev 1969: 140–163, Kel'makov 2002: 87, Tarakanov 1982: 133–137, 1998: 205–215.)

2.2.2. Bereczki Gábor kongresszusi előadásában (2005: 19) a zürj.–votj. *-sa* határozói igenévképzőt (zürj. *munsa* ~ votj. *mijnisa* 'mence') bolgár-török eredetűnek tartja, vö. csuv. *kajasa* 'mence'. Fokos (1958: 311–315) szerint a *-sa* belső keletkezésű: „deverbális *s* névszó- + *a* nomen possessoris képző” kapcsolatából jött létre. A permi nyelvekben való elterjedtsége és szerteágazó használata alapján én is úgy látom, hogy a *-sa* eredeti igenévképző, persze alakulásmódjára és használatára hatással lehetett a bolgár-török nyelvi *-sa* is.

3.1. Névszó

Az alak- és mondattani vonatkozások szorosan összefonódnak egymással, a két aspektust nehéz és nem is célszerű egymástól elkülöníteni, ezért együtt fogom tárgyalni őket.

3.1.1. Esetragozás

Terminativusrag: zürj. *-ež* ~ votj. *-ož*, *-ož*. A zürjén birtokos személyjeles alak szabályos: *-ežim*, *-ežid*, *-ežis* stb. Ezzel szemben a votj. *-ožam* ~ *-ožam*, *-ad*, *-az* formák másodlagosak; az *-am*, *-ad*, *-az* végződésben az illativusrag birtokos

személyjeles alakjai rejlenek (vö. *karam* 'városomba', *karad* 'városodba' stb.) (l. Rédei 1986: 339–342).

Az egressivus *-işen*, MU Uf. J *-işen*, G B *-işen* ragja is votják külön nyelvi újítás: „*-iş*, *-iş* elativusrag + *-en* instrumentalisrag” (< ?locativusrag, vö. *-in*). A zürj. *-sañ* egressivusrag három rag kapcsolatából jött létre: „elativus - *ś* + lativus *-a* + lativus *-ñ*”.

A votj. *diññin* 'bei, neben', *diñe* 'zu, neben' névutókból agglutináció útján másodlagos esetragok keletkeztek: G *-ññin*: *ulem mumezññin kunojasa* 'sie war bei ihrer Mutter zu Gaste', *moññam* 'bei mir'; *-ñe*: G *liñkem mumizñe no ajizñe* 'sie kam zu ihrer Mutter und ihrem Vater', *moññam* 'zu mir'.

Belső újításnak számít, hogy a zürjén prosecutivus *-ed*, *-et*, transitivus *-ti* ragja a votjékban egybeesett a prolativus *-eti* (t. sz. *-ti*) ragjával.

A csak névutókban és határozószókban előforduló zürj. *-ja/-ji* adverbialisi rag votják megfelelője (*-ja*) az esetragozás teljes értékű tagja: *so veliz kirjja* 'er ging in der Wüste herum'; J *suwti ataslen čortemjaz* 'ich stand auf zu der Zeit, wo der Hahn kräht'.

A votják dativus-allativus; *-li* ragja itt következő használati eseteinek nincsenek párhuzamai a zürjénben: sublativus: J *kis-püwi pus poni* 'in die Birke (eigtl. auf die Birke) schnitt ich mein Namenszeichen'; allativus: MU *sutonowij med koškoz lüwiz!* 'sein Leben fahre zum Teufel!'; ok- és célhatározó (causalis et finalis): MU *ñjwe püwi ležem* 'sie schickte ihre Tochter, um Holz (zu holen)'; *so vuli potiz* 'er ging, um Wasser (zu holen)'; időhatározó (temporalis): *uže odig žjtlj tjrnoz na* 'meine Arbeit reicht noch für einen Abend'. Vö. cser. *wütlan kaja* 'er geht, um Wasser zu holen'. Mind a votjékban, mind a csere-miszben tatár szintaktikai hatással van dolgunk. Vö. csuv. *šjva kajaj*, tat. *suja kitä* 'vizért ment' (Bereczki 1984: 308–309). L. még tat. *урманга барам* 'иду в лес'; *жиләккә барабыз* 'идем за ягодами' (Kurbatov et al. 1969: 142).

A zürjén instrumentalis *-en* ragjának a votjékban az instrumentalis-comitativus esetragja (*-en*, *-in*, *-ñ*) felel meg. Pl. instrumentalis *purten* 'mit dem Messer', *purtojsojn* 'mit den Messer'; comitativus: *ñiññiz pijeniz odig kiñš imiš med ulom* 'wenn wir auch mit unseren Kindern einmütig lebten'. Az instrumentalis-comitativus kapcsolatos (kopulatív) szerepe tatár hatásra jött létre: *čičen iñ* 'Rauch und Feuer'; *vu-murt gondjiren* 'der Wassergeist und der Bär'. Vö. cser. *kuwāza den erwāže* 'der Großvater und sein Sohn' (*den* 'mit'); mord. *ofta mar'ta rivis* 'a medve és a róka'; tat. *aj bälän küjaš* 'der Mond und die Sonne' (*bälän* 'mit') (Bereczki 1983: 215, 1984: 309).

3.1.2. Birtokos személyjelek

Votják birtokos személyjelek e. sz. 1. sz. *-e/-i*, 2. sz. *-ed/-id*, 3. sz. *-ez/-iz*, t. sz. 1. sz. *-mij*, 2. sz. *-dij/-tij*, 3. sz. *-zi/-sj*. Az öspermi alapnyelvre rekonstruálható rend-

szer (a könnyebb áttekinthetőség kedvéért csak a 2. személyű alakokat adom meg): egy birtok e. sz. 2. sz. *-ed (> -ed, -id); több birtok e. sz. 2. sz. *-njd (> *-njd); egy birtok t. sz. 2. sz. *-dek/*djk; több birtok t. sz. 2. sz. *-nedek/*-njdjk (> *-njdj). Ez a rendszer egyik permi nyelvben sem maradt fenn ebben a teljes formában. A rendszert az ősspermi alapnyelvben keletkezett *jös (> zürj. -jas, Ud. -jgs stb., votj. -jos, -os) többesjelnek a birtokos személyjelek paradigmájába való behatolása bontotta meg. A mai rendszer: egy birtok: zürjén e. sz. 2. sz. -jd (veljd 'lovad'), t. sz. 2. sz. -njd (velnjd 'lovatok'); votj. e. sz. 2. sz. -ed/-id (valed 'lovad', niljd 'leányod', t. sz. 2. sz. valdj 'lovatok', nildj 'leányotok'. A birtok többesét a paradigmásorba behatolt -jos/-os stb. többesjel fejezi ki: valjosjd 'lovaidd', valjosjtj 'lovaidd' stb.

A votják birtokos személyjelek allomorfüjái közül a szavak egy részében az egyes számi -i, -id, -iz a következő esetekben használatosak:

- a) testrésznevet jelentő szavak esetében: jiri 'mein Kopf', niri 'deine Nase';
- b) olyan főnevekkel kapcsolatban, amelyek emberek vagy más élőlények belső tulajdonságait fejezik ki: luid 'deine Seele', milkid 'meine Laune';
- c) időt jelentő főnevek: diri 'meine Zeit', diriz 'seine Zeit';
- d) rokonságnevek esetében: nili 'meine Tochter', nilid 'deine Tochter', niliz 'seine Tochter'.

Egyéb szavak esetében az -e, -ed, -ez birtokos személyjelek je-lentkeznek. Ez a kettősség a zürjénben nincs meg, így belső votják innovációnak tekinthető. Ugyanakkor a votjához hasonló kettősség megvan néhány más finnugor nyelvben. Pl. cser. k. eryam 'fiam', eryač 'fiad' ~ ny. eryam 'fiam', eryac 'fiad' (de: kudem 'kunyhóm', kudet 'kunyhód') (Bereczki 1990: 41–42); osztj. Šerk. weham 'mein Schwiegersohn', wehan 'dein Schwiegersohn' (Steinitz 1950: 55), Kaz. weham 'mein Schwiegersohn', wehan 'dein Schwiegersohn' ~ wehem 'mein Schwiegersohn', wehen 'dein Schwiegersohn' (Rédei 1968: 19). – Lehetséges, hogy a votj. -im, -id, cser. -am, -ač a Volga–Káma-vidék újításai, de a votják eredetét nem tudjuk bizonyítani.

A votják birtokos személyjelek kettős funkcióval rendelkeznek: egyrészt birtokviszonyt, másrészt determinációt fejeznek ki. A kétféle funkció megvan a zürjénben is. Tekintettel arra, hogy a birtokos személyjeleknek ez a kettős szerepe más rokon nyelvekben is megvan (cseremisiz, vogul, osztják), nagy a valószínűsége annak, hogy a kettős funkció megléte az alapnyelv koráig nyúlik vissza.

A birtokviszonyt a votjában gyakran mind a (genitivusragos) birtokos jelzőn, mind a (birtokos személyjeles) birtokszón jelölik, pl. gurtlen vožez 'a falu rétje'. Vö. zürj. saldatjaslen jurjasiz 'die Häupter der Soldaten'. Ilyen megoldások a cseremisizben, mordvinban és a tatárban is vannak. Ez az ún. izafet-konstrukció, amely a Volga–Káma-vidék nyelveiben szeltében el van terjedve (Bereczki 1984: 308).

Az e. sz. 3. személyű birtokos személyjel genitivusban álló névszóhoz járulva ugyanazt fejezi ki, mint a genitivusi birtokos jelzővel alkotott birtokos szerkezet. Pl. *gurtlen vožez tј durјn* 'die Wiese des Dorfes ist am Ufer des Sees' – *gurtlenez tј durјn* 'die des Dorfes ist am Ufer des Sees'. Belső votják újítás, a zürjénben nincs megfelelője, de vö. m. *a falu rétje ~ a falué*.

3.1.3. A votják nyelvben egyes melléknevek és főnevek határozóként – határozószói alkalmazásban – ragtalanul is előfordulnak: *šer* 'ritka' ~ 'ritkán', *peš* 'forró' ~ 'forrón', *uzјr* 'gazdag' ~ 'gazdagon', *šјžil* 'ősz' ~ 'ősszel'. A zürjénben ez a jelenség ismeretlen, de szórványosan előfordul a cseremiszből és a csuvasban, pl. cser. *perwe kece* 'az előző napon', csuv. *kār kilet, šur kajat* 'ősszel jön, tavasszal megy'. L. még *ber* 'későn', *duno* 'drágán', *tulјs* 'tavasszal' (Jemel'janov 1927: 84, 85). Bereczki (1983: 214) szerint ez a jelenség „az egész urál-altaji nyelvterületen, sőt azon túl is jól ismert, s nem szükséges kölcsönhatást feltételezni”.

3.1.4. Fokozás

A középfokot *-gem/-ges* jel (< nyomatékosító képző) fejezi ki, pl. *teđiges/teđigem dera* 'fehérebb vászon'. Hasonlítás esetén a melléknév alapfokban van: *Iževsk gorod Sarapul gorodles bažim(ges)* 'Izsevszk Szarapulnál nagyobb', *Bajkalles mur tј gveļ* 'a Bajkálnál nincs mélyebb tó'. Vö. cser. *lum kayaz deč ošo* 'a hó fehérebb a papírnál', csuv. *iltān kamalten χaklā* 'az arany értékesebb, mint az ezüst' (Bereczki 1983: 216). A középfokot a fentiekkel egyező módon fejezik ki a zürjénben, az obi-ugor és a szamojéd nyelvekben is, „úgyhogy ez esetben nem bizonyítható a Volga–Káma vidéki nyelvek kölcsönhatása” (Bereczki: i.h.).

A felső fokot (superlatívust) mind a votjákban, mind pedig az area többi nyelvében reduplikáció is kifejezheti, tehát ez esetben lehetséges a kölcsönhatás. Pl. votj. *jug-jug teđi lјmј* 'a legfehérebb hó', *čuž-čuž šaskaos* 'die gelbsten Blumen', *lјz-lјz zarez* 'die blaueste See'. Szintaktikai konstrukció: *vanmјzles vјl* 'a legújabb'; *teđiles teđi kјšet* 'das weißeste Tuch'. Vö. m. *fehérnél fehérebb*, tat. *užūnnan užūn* 'a leghosszabb' (cseremis, mordvin) (vö. Bereczki 1983: 216–217).

3.1.5. Kongruencia

a) Határozatlan (indeterminált) alakban a jelző a jelzett szóval sem az eset, sem a szám tekintetében nem egyezik meg. A sorrend „jelző + jelzett szó”. Pl. *bažim korka* 'nagy ház' ~ *bažim korkaz* 'a nagy házban' ~ *bažim korkaos* 'nagy házak'.

b) Némelykor van egyeztetés akkor, ha a jelzett szó többes számban áll; ez különösen akkor van így, ha a jelzőre (a tulajdonságra) hangsúly esik, pl.

bažimes korkaos 'nagy házak', *šekjtes korjos* 'nehéz gerendák, a nehéz gerendák'. Az a) és b) pont alattiak belső innovációk a votjákban.

c) Ha az alany többes számú, akkor a melléknévi állítmány többes számú, vagyis az *-es* többesjel használata kötelező, pl. *korkaos bažimes* 'a házak nagyok'. Ugyanez a szerkezet megvan a zürjénben is (*taje vevjas jorš* 'ezek a lovak erősek'); következőképp a zürj. *-es* ~ votj. *-es* többesjel őstermi eredetű.

d) Ha a tulajdonság (a jelző) hangsúlyos, ki van emelve, akkor a melléknév e. sz. 3. személyű birtokos személyjellel (*-ez*) van ellátva; az *-os*, *-jos* többesjel után az *-iz* allomorf áll. Vagyis: a determinált jelző kongruál a jelzett szóval. Pl. *vilez kñiga* 'az új könyv', *vilez kñigaez* 'az új könyvet', *vilezli kñigali* 'az új könyvnek', *vilaz kñigain* 'az új könyvben', *vileniz kñigaen* 'az új könyvvel'. — A determináló elemnek és az esetragoknak a sorrendjére ugyanazok a szabályok érvényesek, mint a birtokos (határozott) deklinációban. Pl. *buskeljoslen bažimez pizj armijš bertiz in* 'der älteste (eigtl. der alte) Sohn des Nachbarn ist aus dem Militär bereits zurtückgekehrt'. – Votják belső innováció.

e) Ha a birtokos jelző (a birtokos névmás) determinált, akkor megkapja az *-ez* (többes számban *-iz*) determináló elemet. Ebben az esetben a birtokos névmás a jelzett szavával kongruál: *mjnamez karandaše* 'eben mein Bleistift'.

Az *-ez/-iz* birtokos személyjel mutató névmáshoz vagy melléknévhez járulva kongruáló nyomatékosító elemként szerepel. Jelentése kb. 'éppen', pl. *taiz* 'éppen ez', *soiz* 'éppen az': *taiz kñiga* 'éppen ez a könyv', *taiztek kñigatek* 'e nélkül a könyv nélkül', *taosiz kñigaos* 'éppen ezek a könyvek', *tainiz ad'amien* 'éppen ezzel az emberrel', *lapegjoszli pispuosli* 'éppen az alacsony fának' (Csúcs 1990a: 49, Kel'makov 2000: 28).

3.1.6. Számnév

Számnévi jelző után a jelzett szó általában egyes számban van: *kwiñ murt* 'drei Menschen'. Újabban számnévek után többes szám használatos: *kjk jusjos* 'zwei Schwäne', *vit' nunaljos* 'fünf Tage'. Ebben esetleg az orosz hatása is közrejátszhatott.

A determinált számnév vonatkozó szavával megegyezik: *vitezli kol'hozniikli* ~ *vit'joszli kol'hoznijosli* 'az öt kolhozotagnak'.

Törtszámnévek: zürj. *vedra žjn* 'ein halber Eimer', votj. *vedra no žjini* 'ein und ein halber Eimer'. Orosz hatásra jött létre a fordított szórendű szerkezet: zürj. *žjn vo* 'ein halbes Jahr', votj. *žjini vedra* 'ein halber Eimer'.

A gyűjtőszámnévek a mai nyelvben ritkán fordulnak elő, pl. votj. *kjkna* 'alle beide', *vi'na* 'alle fünf', *šizimna* 'alle sieben'. Ezek elvonással jöttek létre a birtokos személyjeles alakokból: *kjkna* < *kjknamj* < *kjkenamj 'wir beide', votj. *kjknamj* < *kjknadi* < *kjknazi*. Vö. még *ognam* 'ich allein', *ognad* 'du allein', *ognaz* 'er allein', zürj. *kjknanim* 'wir zwei od. beide', *kjknaniid* 'ihr zwei od.

beide', *kiknanjs* 'sie zwei od. beide'. Ezek ősspermi koriak, de a permi nyelvek önálló élete folyamán továbbmódosultak (vö. Radanovics 1962: 38–42).

3.2. Névmás

Birtokos névmás:³ ha a birtokos jelző (a birtokos névmás) determinált, akkor megkapja a determináló jelet (e. sz. *-ez*, t. sz. *-iz*). Ebben az esetben a birtokos névmás kongruál a jelzett szóval, pl. Nom.: *minamez karandaše* 'eben mein Bleistift', Acc.: *mjnestjnze (mjnamze) karandašme*, Gen.: *mjnamezlen karandašelen* stb. – Nom.: *tjnadez karandašed* 'eben dein Bleistift', *milamjosiz karandašjosmj* 'eben unser Bleistift'. Belső újítás.

Kölcsönös névmás: a votj. *odig, og* 'egy' számnév reduplikációjával és birtokos személyjelekkel fejezik ki, pl. Nom.: *odig-ogmj ~ og-ogmj* 'mi egymás', Acc.: *odig-ogmes ~ og-omes(tj)* 'mi egymást'. Tatár mintára alakult ki: *bərər-kəm* 'valaki' (*bər* 'l', *kəm* 'ki', vö. cser. k. *iktaz(e) ~ ny. iktäzə* 'valaki' (k. *iktä*, ny. *iktä* 'l') (vö. Bereczki 2002: 76).

Határozatlan névmások: *olo-kin* 'jemand', *olo-ma* 'etwas', *olo-kiče* 'irgendwelcher, was für ein' < tat. *ällä: ällä-kəm* 'jemand', *ällä-ni* 'etwas'. Vö. cser. *ala-kö* 'jemand', *ala-mo* 'etwas' (Bereczki: i. h.). — *vań* (*vańm-*), *wań* (*wańm-*) 'all' (~ 'ist, es gibt'), *vańmj* 'wir alle', *vańdj* 'ihr alle', *vańzi* 'sie alle'. Tatárból való tükörfordítás. Vö. cser. *ulo* 1. 'es ist, es gibt', 2. 'was vorhanden ist, all ganz' ← tat. *bar* 1. 'имеется, находится, есть', 2. 'всё; всё что есть'.

Általános névmások: *koť-kin* 'jedermann', *koť-kudiz* 'ein jeder', *koť-mar* 'was immer, jeder' — *koť* < or. *хоть*.

3.3. Ige

3.3.1. Igeidők

Köztudott, hogy az uráli (finnugor) alapnyelv az aoristos mellett csak két időt ismert, a jelent és a múltat. A mai votják nyelvben három igeidő van: jelen idő: *mjńjsko* 'ich gehe', *mjńjskod* 'du gehst', *mjne* 'er geht'; múlt idő: *mjńi* 'ich ging', *mjńid* 'du gingst', *mjńiz* 'er ging', *užaj* 'ich arbeitete', *užad* 'du arbeitetest', *užaz* 'er arbeitete'; jövő idő: *mjno* 'ich werde gehen', *mjnod* 'du wirst gehen', *mjnoz* 'er wird gehen'; *užalo* 'ich werde arbeiten', *užalod* 'du wirst arbeiten', *užaloz* 'er wird arbeiten'. A zürjén nyelvben a jövő idő képzése hiányos, csak az e. sz. és a t. sz. 3. személyben tudják a jelen időtől megkülönböztetni, pl. *muna* 'ich gehe, ich werde gehen', *munan* 'du gehst, du

³ Birtokos névmásként a votjokban több rokon nyelvhez hasonlóan a személyes névmás genitivusa használatos.

wirst gehen', *mung* 'er geht' ↔ *munas* 'er wird gehen'. A török nyelvekben a jelen és jövő idő elkülönül egymástól (a csuvasra l. Krueger 1961: 141–147, a tatárra Kurbatov et al. 1969: 219–238).

A votják feltételes mód a *-sa* képzős határozói igenév és a létige múlt idejű alakjából jött létre: *mijnisa* + *val* > *mijnisal* 'mennék, mentem volna'. Bereczki (2005: 19, 25) kongresszusi előadásában török eredettel számol, ez azonban aligha jöhet szóba (l. még a 2.2.2. pont alatt)

A tagadást olykor az igenév tagadóképzős *-mte/-amte* alakjával fejezik ki, pl. MU *pukšjimte papa kil'imte* 'es blieb kein Vogel zurück, der sich nicht hingesetzt hätte'. Ez is bolgár-török, tatár mintára történik.

Szükségességi mód (modus necessitatis): kifejezésére az *-ono/-ano* (< *-on/-an* + *-o*) határozói igenév szolgál, pl. B *kjtcî-ke no nîl-murtez šotono* 'jemandem muß das Mädchen gegeben werden', *djšetskono* 'man muß lernen', *užano* 'man muß arbeiten', *tone gurtad no kelano ni* 'man muß dich wohl schon nach Hause schicken'. Vö. cser. *olaš kajšašem ulo* 'ich muß in die Stadt gehen', tat. *minam Kazanya barasâm bar* 'nekem Kazányba kell mennem' (vö. Bereczki 2002: 108–109).

Szimulatív mód. Értelem szerint: 'úgy tesz, mintha...'. Pl. *ton valaško kad' kariškiškod* 'te úgy teszel, mintha értenéd; ты делаешь вид, что как будто понимаешь'; *mi ižjskomj kad' kariškomj* 'mi úgy tettünk, mintha aludnánk; мы делаем вид, что спим', *no vu-kojn keljñi kariški'llam* 'sie machten sich auf das Übernachten in der Mühle gefaßt' (Alatyrev 1970: 132, Bereczki 2002: 109–110). – Némelykor a *kariškinj* igének 'eldönt, elhatároz' a jelentése, pl. *djšetskinj kariškiž* 'elhatározta, hogy tanulni fog', *veranj kariškiž* 'elhatározta, hogy megmondja'.

A szemtanúsági és a nem-szemtanúsági múlt problémájával itt nem foglalkozom (e kérdéskörre vonatkozóan l. Rédei 1978a: 79, Bereczki 1983: 219–220, 1984: 313).

3.3.2. Összetett igék

Az összetett igéknek két típusuk van a votjában:

a) „határozószó vagy főnév + ragozott ige”, pl. *tau karinj* 'megköszön; поблагодарить', *soglaš lujni* 'megegyezik; согласиться'.

b) Oroszból kölcsönzött igék esetében „átadó nyelvi infinitívus + *karinj* 'tesz, csinál'” (segédigei szerepben): *zakazat' karinj* 'megrendel', *otvečat' karinj* 'felel, válaszol'. Mind a két szerkesztésmód tatár mintára keletkezett a votjában.

c) Páros igék: a finnugor nyelvek közül páros igék csak a cseremiszenben és a votjában vannak. Szerkezetük a votjában: „*-sa* képzős határozói igenév + neutrális jelentésű főige”, pl. votj. *lobžisa karinj* 'elrepül; улететь', *potsa karinj* 'kimegy; выйти', *lobžisa ljktjini* 'iderepül; прилететь', *kjrzasa ležjini* 'énekelget;

спеть [распевая пустить]’. Vö. *čonešten kajaš* ‘wegfliegen (fliegend weggehen)’, votj. *učkisa uliz* ‘nézte; он смотрел’ < tat. *karap tordj* ‘ua.’ – Irodalom a páros igékhez: Bereczki 1984: 312; Čhaidze 1960, 1967: 247–259; Kel’makov 1975: 90–105; Tarakanov 1981, 1998: 237–238.

4. Összefoglalás

Dolgozatomban a votják nyelv belső és külső újításait (innovációit) tárgyalom. A belső újítások maguktól értetődően inherens természetűek, vagyis a votják nyelvben végbement belső változások körébe tartoznak. A külső újítások bolgár-török és/vagy tatár hatásra keletkeztek. E nyelvek hatása a Volga–Káma-vidék valamennyi finnugor nyelvére (a cseremisze, a mordvinra, a votjákra és kisebb részben a zürjénre) kiterjedt. Az igére vonatkozó areális jelenségek tárgyalását csak rövidebben foglaltam össze, mivel ezeket a szakirodalom tanúsága szerint már alaposabban megvizsgálták.

Irodalom

- Alatyrev, V. I. [Алатырев, В. И.] (1959), Вопросы удмуртского языкознания. Удмуртское книжное издательство, Ижевск.
- Alatyrev, V. I. (szerk.) [Алатырев, В. И. (отв. ред.)] (1970), Грамматика современного удмуртского языка. Синтаксис простого предложения. Удмуртия, Ижевск.
- Bereczki Gábor (1983), A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: Balázs János (szerk.), Areális nyelvészeti tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest. 207–236.
- Bereczki Gábor (1984), Die Beziehungen zwischen den finnougri-schen und türkischen Sprachen im Volga–Kama-Gebiet. NyK 86: 307–314.
- Bereczki Gábor (1990), Chrestomathia Ceremissica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor (2002), A cseremisze nyelv történeti alaktana. Supplementum I. University of Debrecen, Debrecen.
- Bereczki Gábor (2005), Взаимосвязи языков Волго-Камского ареала. Előadás a X. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson Joskar-Olában. Kézirat.
- Čhaidze, M. P. [Чхайдзе, М. П.] (1960), Спаренные глаголы в марийском языке. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- Čhaidze, M. P. [Чхайдзе, М. П.] (1967), О происхождении и функциях марийских и удмуртских спаренных глаголов. Вопросы финно-угорского языкознания. Выпуск IV. Удмуртия, Ижевск.
- Csúcs Sándor (1990a), Chrestomathia Votiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.

- Csúcs Sándor (1990b), *Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csúcs Sándor (2000), *A permi vokalizmus története*. NyK 97: 3–63.
- Fokos Dávid (1956), *A névragozás történetéből*. NyK 58: 61–95.
- Perevoščikov, V. I. [Перевощиков, В. И.] (1962), *Грамматика современного удмуртского языка. Фонетика и морфология*. Удмуртское книжное издательство, Ижевск.
- Hajdú Péter (1962), *Finnugor népek és nyelvek*. Gondolat, Budapest.
- Itkonen, Erkki (1953–1954), *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen*. FUF 31: 149–345.
- Keľmakov, V. K. [Кельмаков, В. К.] (1975), *Спаренные глаголы в удмуртском языке. Вопросы удмуртского языкознания (на материале кукморского диалекта)*. Выпуск III. Удмуртский научно-исследовательский институт истории, экономики, литературы и языка, Ижевск. 90–105.
- Keľmakov, V. K. [Кельмаков, В. К.] (1998), *Краткий курс удмуртской диалектологии. Введение. Фонетика. Морфология. Диалектные тексты*. Библиография. Учебное пособие для высших учебных заведений. Издательство Удмуртского университета, Ижевск.
- Keľmakov, V. K. [Кельмаков, В. К.] (2002), *К истории удмуртского и пермского языкознания. Хрестоматия по курсу „История изучения удмуртского языка”*. Часть I. Издательский дом „Удмуртский университет”, Ижевск.
- Krueger, John R. (1961), *Chuvash Manual*. UAS 7.
- Kurbatov, H. P. – Mahmutova, L. T. – Smoljakova, L. P. – Tenišev, Ė. R. (szerk.) [Курбатов, Х. П. – Махмутова, Л. Т. – Смолякова, Л. П. – Тенишев, Э. Р. (ред.)] (1969), *Современный татарский литературный язык*. Наука, Москва.
- Lakó György (1934), *A permi nyelvek szövégi magánhangzói*. Finnugor Értekezések 2. Hornyánszky Viktor, Budapest.
- A. Molnár Ferenc (1974), *On the History of Word-Final Vowels in the Permian Languages*. SUA 5.
- Poppe, Nicholas (1963), *Tatar Manual*. UAS 25.
- Radanovics Károly (1957), *Русско-удмуртский словарь с приложением краткого очерка грамматики удмуртского языка*. NyK 59: 233–236.
- Rédei Károly (1968), *Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Rédei Károly (1978a), *Chrestomathia Syrjaenica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rédei Károly (1978b), *Syrjänische Chrestomathie*. Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Wien.
- Rédei Károly (1978c), *Zyrian Folklore Texts*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rédei Károly (1986), *Beiträge zur historischen Formenlehre der wotjakischen Sprache*. FUM 10: 339–342.
- Rédei Károly (1988), *Geschichte der permischen Sprachen*. In: Sinor, Denis (ed.), *The Uralic Languages*. Brill, Leiden – New York – København – Köln.
- Rédei Károly – Róna-Tas András (1972), *A permi nyelvek őspermi kori bolgár-török jövevényszavai*. NyK 74: 281–298.

- Rédei Károly – Róna-Tas András (1975), A bolgár-török-permi érintkezések néhány kérdése. NyK 77: 31–44.
- Steinitz, Wolfgang (1950), Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis. Otto Harrassowitz, Leipzig.
- Tarakanov, I. V. [Тараканов, И. В.] (1981), Иноязычная лексика в удмуртском языке. Удмуртский государственный университет, Ижевск.
- Tarakanov, I. V. [Тараканов, И. В.] (1982), Заимствованная лексика в удмуртском языке. Издательство Удмуртия, Ижевск.
- Tarakanov, I. V. [Тараканов, И. В.] (1998), Исследования и размышления об удмуртском языке. Издательство Удмуртия, Ижевск.
- Wichmann, Yrjö (1903), Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. MSFOu 21.